

На правах рукопису

Сидорук Дмитро Григорович

**ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ ВІЙСЬКОВИХ
МОРЯКІВ РАДЯНСЬКОГО ФЛОТУ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА (1917—1945 рр.)**

Спеціальність 07.00.02

Історія України

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук

Дисертація є рукопис. Робота виконана на кафедрі новітньої історії України Київського університету ім. Тараса Шевченка

Науковий консультант — доктор історичних наук, професор
БУРАВЧЕНКОВ АНАТОЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ.

Офіційні опоненти:

— доктор історичних наук, професор
ГОРБАНЬ ЮРИЙ АНДРІЙОВИЧ

— доктор історичних наук
КУЧЕР ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

— доктор історичних наук
ПЛЮЩ МИКОЛА РОМАНОВИЧ

Провідна організація — Сімферопольський державний університет

Захист відбудеться « 19 » грудня 1994 р. о « 10 » годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 068. 18.06 по захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук при Київському університеті ім. Тараса Шевченка /252017, м. Київ — 17, вул. Володимирська, 60, ауд. 349/

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Київського університету ім. Тараса Шевченка, (вул. Володимирська, 58).

Автореферат розіслано « 14 » листопада 1994 р.

Вчений секретар спеціалізованої
ради, кандидат історичних наук,
доцент

А. О. РУДЬ

ЛННБ України ім. В. Стефаника

00777158 (Z)

І. Загальна характеристика дисертації

Актуальність проблеми. Військово-Морські Сили /ВМС/ є життєво необхідним організмом Вітчизни. Вони покликані виконувати функції охорони морських кордонів, забезпечення безпеки зовнішньої морської торгівлі, вирішення інших державного значення завдань. Успіх діяльності ВМС багато в чому залежить від того, наскільки військові моряки відчувають, усвідомлюють і виконують синівський обов'язок перед Батьківщиною, в якій мірі є її патріотами.

Але в сучасних умовах роль патріотизму в житті військово-службовців не завжди усвідомлюється. Про патріотизм говорять, як про консерватизм. Поняття «патріотизм» нерідко замовчується і піддається забуттю. Таке положення може привести до конфлікту між поколіннями співвітчизників, посилення суперечностей між державами близького зарубіжжя, виникнення трагедії нового братовбивства.

Суспільно-політичні процеси набули особливо небезпечного розмаху в діях окремих сил України і Росії навколо проблеми розподілу Чорноморського флоту /вітчизняної спадщини бувшого СРСР/. Маніпулюючи почуттями флотського патріотизму моряків, які переживають труднощі, вони намагаються розколоти флот за національною ознакою і таким чином здобути їх підтримку в політичній боротьбі.¹

1 Ситуация тупиковая /Беседа с первым заместителем Главнокомандующего ВМФ России адмиралом И. В. Касатоновым/ //Флаг Родины. — 1993. — 8 июня; Горбачев С. О чем вешало народное вече/ /Слава Севастополя. — 1993. — 20 июля.

Суспільно-політичні процеси, які проходять на флоті, дуже нагадують ситуацію післяжовтневого (1917 р.) періоду, коли кризові явища переросли в громадянську війну. Допустити в теперішній час розвиток даних процесів до трагічного виходу, означало б повторити помилки минулого, здійснити невидиму злочинність. Існує досвід нашої історії, коли керівники держави звертались до громадян «брати і сестри», коли військові моряки відносились один до другого, як люди, що є між собою ріднею.

Такий підхід мав відповідні результати, які виражалися в патріотичних вчинках, масовому героїзмі моряків незалежно від їх національності. У важкі для життя періоди вони діяли по-братському, безкорисно, турбуючись один про одного, захищаючи Батьківщину. Вивчення цього досвіду, який би політичний і ідеологічний відтінок він не мав, є актуальним завданням історичної науки.

Історичний період від кризи патріотизму, який характеризувався братовбивством (1917 — 1920 рр.), до його чіткого проявлення (1941 — 1945 рр.) становить собою фактично окремий цикл формування патріотичності військових моряків. Він зберігає в собі зерна безцінного досвіду, як позитивного, необхідного для негайної реалізації, так і негативного, з якого слід робити висновки і більше не повторювати помилки минулого. Дослідження даного досвіду має важливе **теоретичне значення**. Воно дозволяє:

— освітити напрямок і реальні результати класової політики, яка здійснювалась на флоті і яка привела до трагізму;

— усвідомити особливості дій покоління особового складу вітчизняного флоту, вихованого в умовах ненависті, братовбивства громадянської війни, яке прийшло на зміну моряків Російської імперії;

— вияснити життєву силу патріотизму, до якого звертались моряки в критичних ситуаціях громадянської війни, в період еміграції чи Великої Вітчизняної війни;

— відобразити через призму життєво необхідних зв'язків флоту з народом процеси патріотичного характеру, які відбулися на всій Батьківщині;

— ознайомитися з характерними змінами в системі патріотичного виховання моряків, які здійснились під впливом контактів з особовим складом іноземних флотів;

— усвідомити основні закономірності формування патріотизму військових моряків.

Історичний досвід формування патріотизму військових моряків вітчизняного флоту в період з 1917 до 1945 років не втратив свого значення і в практичному плані. На думку дисертанта, результати дослідження зіграють певну роль в розробці наукової концепції виховання патріотизму особового складу Військово-Морських Сил України. Крім того, вивчений досвід є важливим матеріалом для виявлення фальші односторонніх, тенденційних підходів по відношенню до проблеми патріотизму.

Історіографія проблеми, міри її розроблення. До теперішнього часу проведена немала робота, яка дозволяє розкрити окремі сторони формування патріотизму військових моряків вітчизняного флоту в досліджуваний період.

Насамперед, звертають на себе увагу роботи, присвячені загальнотеоретичному обґрунтуванню проблеми патріотизму.¹

1 Шефель С. Советский патриотизм. — М.: Воениздат, 1939; Дубина И. Д. Патриотизм и интернационализм советского народа в Великой Отечественной войне: Дис... д-ра ист. наук. — К., 1976 и др.

Перші з них побачили світ в другій половині 30-х років. В подальшому, особливо в післявоєнний період, число робіт, присвячених проблемі патріотизму, значно виросло. В них висвітлювався патріотизм людей в роки Великої Вітчизняної війни, показувалась їх роль в процесі розвитку національних відносин, побудови соціалізму, говорилося про керівну діяльність КПРС з інтернаціонально-патріотичного виховання. Патріотичне виховання подавалось складовою частиною комуністичного виховання і зводилось, в основному, до виховання молоді на революційно-бойових традиціях. Патріотизм висвітлювався, як правило, на рівні явищ. Цілісного теоретичного обґрунтування закономірностей його формування подано не було. І вина в цьому не стільки вчених, скільки політичної системи, що розвивалася на основах марксистсько-ленінської ідеології, яка обмежувала своїми настановами розвиток науки.

Проблема дисертаційного дослідження знаходить деяке висвітлення в роботах істориків, присвячених військово-патріотичному вихованню співвітчизників.¹ В них, виходячи із специфіки військової праці, викладаються шляхи і форми патріотичного виховання, які (при необхідному критичному усвідомленні) заслуговують увагу і в сучасних умовах.

-
- 1 Костелевский П. Н. Деятельность Коммунистической партии Украины по военно-патриотическому воспитанию трудящихся (1934 — июнь 1941 г.): Дис. ... канд. ист. наук. — Львов, 1971; Костяков Г. И. Деятельность Коммунистической партии по патриотическому воспитанию советских воинов в действующей армии в годы Великой Отечественной войны: Дис. ... д-ра ист. наук. — Харьков, 1980 и др.

Окремі аспекти військово-патріотичного характеру знаходять своє відображення в узагальнених історико-партійних роботах,¹ де висвітлена не тільки історія виникнення і розвитку політики керівництва Комуністичної партії армією та флотом, але також простежується динаміка відношення партійно-політичних органів до проблеми патріотизму на протязі даного періоду.

Особливе місце у вивченні вибраної автором теми займають праці, які безпосередньо розглядають патріотизм військових моряків вітчизняного флоту.² Дослідженню проблеми флотського патріотизму присвячені вказані кандидатські дисертації В. Е. Авраменка, О. А. Маркіна, М. М. Троїцького. В них вперше досліджується процес патріотичного виховання особового складу окремих флотів в передвоєнні і воєнні роки. Але на сьогоднішній день немає цільного дослідження проблеми патріотизму

-
- 1 Партия и армия. — М.: Политиздат, 1977; Идеологическая работа в Вооруженных Силах СССР: Историко-теоретический очерк. — М.: Воениздат, 1983 и др.
 - 2 Троїцький Н. Н. Патриотическое воспитание подводников Балтики в период Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.): Дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1965; Авраменко В. Е. Деятельность КПСС по патриотическому воспитанию подводников Северного флота в первый период Великой Отечественной войны (июнь 1941 — ноябрь 1942 гг.): Дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1973; Маркин О. А. Патриотическое воспитание моряков-североморцев накануне и в годы Великой Отечественной войны 1938 — 1945 гг.: Дис. ... канд. ист. наук. — М.: 1991.

моряків в масштабі всього радянського ВМФ в період 1917 — 1945 рр. Крім цього, у вищевикладених працях проблема патріотизму відображається більше з позицій виховання, ніж формування.

Окремі положення формування патріотизму військових моряків отримали викладення в працях, які висвітлюють цілі історичні періоди розвитку вітчизняного флоту. В них говориться про особливості розв'язування моряками завдань, виявленому при цьому патріотизмі, під час громадянської війни,¹ в міжвоєнній період,² Великої Вітчизняної війни.³ В поданих роботах, з одного боку, наочно помітне протиріччя положення, в якому опинилось наше старше покоління моряків; з другого — відображена специфіка відношень Радянського уряду, військово-

-
- 1 Соболев А. А. Красный флот в гражданской войне 1918 — 1920 гг. — Л.: Типография ВМС РККФ, 1926; Віроломство /Кравцевич В. Український державний флот. — К.: «Край», 1992; Українська воєнна фльота /Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). — Львів: Вид-во «Світ», 1992. — С. 433 — 446, 585 — 592.
 - 2 Минаев Н. Ф. Борьба Коммунистической партии за развитие и укрепление Военно-Морского Флота СССР в годы довоенных пятилеток (1928 — июнь 1941 гг.): Дис. ... д-ра ист. наук. — М., 1975 и др.
 - 3 Ачкасов В. И., Павлович Н. Б. Советское военно-морское искусство в Великой Отечественной войне. — М.: Воениздат, 1973. Подкопаев П. С. Идеологическая работа КПСС в Советском Военно-Морском Флоте в годы Великой Отечественной войны. — Л.: Ленинградский университет, 1983 и др.

морського командування до патріотизму, Вітчизни; з третього — просліджуються тенденції, напрямки формування флотського патріотизму.

Деякі аспекти дисертаційної проблеми отримали відоме висвітлення в багатьох військово-історичних роботах, присвячених вітчизняному Військово-Морському Флоту,¹ окремим флотам,² кораблям,³ особистостям військових моряків.⁴ Ці праці носять багатоплановий характер. В них подані позитивні відомості, які говорять про життя, діяльність флоту, про особливості формування патріотизму військових моряків. Проте в даних роботах мало говориться про досвід командування, політорганів з патріотичного виховання.

Чимало книг, статей, які носять патріотичний характер, опубліковано нашими співвітчизниками, що опинилися після

-
- 1 Горшков С. Г. Морская мощь государства. — М.: Воениздат, 1972; Боевой путь Советского Военно-Морского Флота. — М.: Воениздат, 1974.
 - 2 Краснознаменный Черноморский флот. — М.: Воениздат, 1987; Дважды Краснознаменный Балтийский флот. — М.: Воениздат, 1990 и др.
 - 3 Михайловский Н. Г. Краснознаменный крейсер «Киров». — Алма-Ата: Кавгослитиздат, 1950; Цветков Н. Ф. Линкор «Октябрьская революция», — Л.: Судостроение и др.
 - 4 Губанов Н. А. Крылатый генерал. — Симферополь: Крым, 1971; Геманов В. С. Подвиг «тринадцатой»: Слава и трагедия подводника А. И. Маринеско. — Л.: Лениздат, 1991 и др.

громадянської війни в еміграції.¹ В них знайшли відображення почуття хвилювань, що були викликані духовним та матеріальним голодом, наставшим від розриву з Батьківщиною, показані військово-морські традиції, їх роль в єднанні моряків в одну флотську сім'ю. Разом з тим ілюзії вірності старим імперським порядкам, правителям, глибока ненависть більшовизму привели до суперечливих висновків по відношенню до трудового народу, його представників, що займали командуючі посади у Радянському ВМФ.

Таким чином, проведений аналіз свідчить про те, що вітчизняною історіографією приділялася певна увага вивченню проблеми патріотизму. Але цілісного наукового обґрунтування закономірностей механізму формування патріотизму зроблено не було. Основною перешкодою на цьому шляху була керуюча тоді марксистсько-ленінська ідеологія, а також класовий підхід в освітленні життя Вітчизни.

В результаті, як видно з аналізу літератури, є ряд праць з історії бойової діяльності Збройних Сил, Військово-Морського Флоту, окремих флотів, кораблів, військових моряків, в яких розкриваються деякі аспекти теми, що вивчається. Більшість

1 Стахивич М. Несколько слов о судьбе личного состава флота // Морской журнал, издаваемый в Праге. — 1931. — № 1. — С. 20 — 21; Гордеев М. О. Морские обычаи, традиции и торжественные церемонии Русского императорского флота. — Сан-Франциско: Изд-е «кают-компани», 1935; С берегов Америки: Юбилейный исторический сборник общества русских морских офицеров в Америке 1923 — 1934. — Нью-Йорк, 1939, кн. № 58 зарубежной морской библиотеки.

капітальних праць присвячені розгляду керуючої ролі Комуністичної партії в справі будівництва флоту, шефству комсомолу над ВМФ та іншим проблемам, що торкаються лише окремих положень патріотизму моряків і то в основі своїй на рівні явищ, не відображаючи його сутності. Наукові праці, котрі безпосередньо розглядають патріотизм військових моряків, охоплюють, як правило, невеликий історичний період і стосуються окремих флотів. Цілісного вивчення динаміки флотського патріотизму, його ролі в житті військових моряків в історичний період 1917 — 1945рр. немає.

Все це і обумовило вибір автором теми дисертації, виділення об'єкту та предмету вивчення.

Об'єктом дослідження є формування і вияв патріотизму моряків вітчизняного Військово-Морського Флоту в період з 1917 по 1945 роки, його особливості, що відображають вплив класової політики Радянської влади.

Предмет дослідження складають закономірності виконання батьківського (державою і її командно-адміністративною системою) та синівського (військовими моряками) обов'язку, на основі якого проходило формування патріотизму, що виявлявся у вигляді взаємної любові та вірності між особовим складом флоту і Вітчизною.

Таким чином, виходячи з предмету дослідження, автор бачить мету дисертації в тому, щоб на основі дослідження та аналізу урядових, партійних, військових і інших документів як опублікованих, так і тих, що зберігаються в архівах, наукової літератури визначити закономірності формування і вияву патріотизму особового складу кораблів і частин вітчизняного Військово-Морського Флоту в 1917 — 1945 рр., узагальнити досвід роботи

з патріотичного виховання за вказаний період, виходячи з цього розробити рекомендації та пропозиції військовим морякам сучасного покоління.

Мета дослідження досягається рішенням нижчевказаних завдань:

— визначити ступінь розробленості в історичній літературі проблеми, яка досліджується;

— на основі дослідження і аналізу причинно-наслідкових зв'язків, сконцентрованих в діяльності особового складу флоту як в мирний, так і в воєнний час, виявити найважливіші закономірності формування патріотизму;

— в'яснити особливості динаміки формування патріотизму моряків Військово-Морського Флоту в досліджуваній період 1917 — 1945 роки;

— розкрити характер впливу класової політики на життя флоту, патріотизм моряків;

— узагальнити основні напрямки, форми і методи досвіду роботи командного та політичного складу флоту з патріотичного виховання матросів, офіцерів, адміралів;

— на основі критичного осмислення досвіду роботи органів Радянської влади, командирів, партійних і комсомольських організацій, зробити узагальнення та висновки, сформулювати практичні пропозиції і рекомендації з патріотичного виховання особового складу флоту в сучасних умовах.

Методологічну основу дисертації склали найважливіші положення законів розвитку природи, вимоги принципів, які подають фактично стержень діалектики — загальний зв'язок, становлення, розвиток, кількісні та якісні зміни. Автор, працюючи над дисертацією, постійно виходив із принципу історизму. Такий підхід

дозволив враховувати специфіку досліджуваної проблеми, дав можливість сконцентрувати увагу на причинно-наслідкових зв'язках, що складають суть взаємовідношень між військовими моряками та Вітчизною. З одного боку, це допомогало виявити шляхи реалізації духовних та матеріальних потреб особового складу флоту і на цій основі визначити роль виконання державою батьківського обов'язку, з другого — виникла можливість вяснити зустрічну реакцію військових моряків на піклування Вітчизни, котра виразилась у виконанні ними військового (патріотичного) обов'язку.

Виходячи з вимог наукової методології цілей дослідження, використовувалась **відповідна методика** вивчення проблеми. Великого значення автор надавав таким методам, як абстрагування аналогії, теоретичний аналіз, спостереження, бесіда, дискусія письмове та усне опитування, вивчення результатів учбової та бойової діяльності матросів, старшин, офіцерів і адміралів, вивчення документації, порівняльно-історичний метод, дослідження фотографій, кіно, музичних, літературних творів та ін. В роботі над проблемою були використані методи, категорії історії, філософії, економіки, політології, соціології, психології та інших наук. Все це дозволяло багатопланово досліджувати проблему, викривати сутність, яка склалася між причинно-наслідковими зв'язками Вітчизни та військовими моряками, послідовно вяснити окремі сторони механізму формування патріотизму.

Джерельну базу дисертації склали документи і матеріали, опубліковані в збірках, присвячених окремим проблемам, історичним періодам життя і діяльності флоту, в цілому — Вітчизні. Їх комплексний аналіз дозволив відкрити деякі сторони взаємних дій Радянського уряду, Комуністичної партії на флоті, відношення їх до патріотизму моряків.

В дисертації використані документи та матеріали центральних та місцевих архівів. Серед них: Центральний державний архів вищих органів влади і керівництва України (м. Київ), Центральний державний архів громадських організацій України (м. Київ), Центральний державний архів Військово-Морського Флоту (м. Санкт-Петербург), Центральний військово-морський архів (м. Гатчина) та його відділ (м. Москва), Російський центр зберігання та вивчення документів новітньої історії (м. Москва), державні архіви Краснодарського краю, Кримської автономної республіки, Одеської області і м. Севастополя.

В цілому, в процесі дослідження проблеми автором розглянуто більше 700 справ центральних та місцевих архівів, із них більше 200 використано в дисертації. Документи та матеріали, котрі взяті з архівів, склали основу джерельної бази дослідження.

Безцінний матеріал міститься в журналах, газетах, присвячених флоту, як в тих, що видавалися в СРСР, так і в тих, що публікувалися за межами його. Особливе значення має журнал «Морской сборник»—орган наркомату ВМФ. В ньому суттєво відображені особливості життя та діяльності особового складу флоту на тому чи іншому етапі досліджуваного історичного періоду.

Важливу роль у вивченні проблеми відіграли й періодичні видання, що виходили у світ за кордоном: «Морской сборник» (орган Чорноморської ескадри, котра базувалася після громадянської війни в м. Бізерті), «Морской журнал» (орган кают-компанії в Празі), «Зарубежный морской сборник», що видавався в Пльзені, та ін. В статтях журналів наочно показано трагізм наших співвітчизників-моряків, що опинилися у вигнанні, відображено значення

патріотичних почуттів в їх житті, у згуртуванні в єдину флотську сім'ю. Деякі факти, що стосуються проблеми дослідження, знайдені пошукачем в матеріалах наукових військово-історичних конференцій як опублікованих, так і тих, що зберігаються в рукописах фондів музеїв: Центрального військово-морського, Червонопрапорного Чорноморського флоту, Героїчної оборони і звільнення Севастополя, Одеського історико-краєзнавчого, Військово-повітряних сил Чорноморського флоту та ін.

Автор використовував в дисертації матеріали військово-мемуарних творів і спогадів моряків старших поколінь, які служили в Червоній армії і флоті, так і тих, хто за велінням долі опинився в таборі білого чи національно-визвольного руху в еміграції. При цьому враховувався той факт, що в них іноді присутні неточності, суб'єктивні тлумачення, які визвані великими душевними переживаннями, виниклими особистими переконаннями. Незважаючи ні на що, військово-мемуарна література, безпосередні бесіди автора з ветеранами флоту допомогли більш докладніше розкрити окремі питання дослідження.

Наукова новизна дисертації.

Вона полягає в тому, що проблема формування патріотизму особового складу Військово-Морського Флоту в період після жовтня 1917 р. до 1945 р. вперше є предметом спеціального історичного дослідження. Масштабний підхід розгляду майже 30-річної історії вітчизняного флоту дозволив відкрити окремі тенденції, закономірності радянського керівництва, командування, партійно-політичних органів за рішенням проблеми флотського патріотизму. На кожному із історичних етапів досліджуваного періоду ця діяльність характеризувалась специфічними особливостями, які були обумовлені радянською політикою класового підходу, а також неоднозначністю обстановки, що склалася тоді як в країні, так і за кордоном.

В дисертації комплексно аналізується маловивчений досвід роботи командно-політичного складу по прививанню військовим морякам любові і вірності Вітчизні та прояву даних почуттів в діяльності флоту в мирний і в воєнний час. На основі ж критичного осмислення вивченого досвіду визначаються історичні уроки, безпосередньо механізм формування флотського патріотизму. Автор на основі архівних документів і матеріалів вводить в науковий обіг ряд нових узагальнюючих даних, які розповідають про життя і діяльність військових моряків, про патріотизм. Крім того, в дослідженні в деякій мірі узагальнені і систематизовані результати бойової підготовки, бойових дій флотів, хоч автор і не переслідував цілі в деталях торкатися питань бойової роботи.

Практичне значення дисертації полягає у творчому використанні узагальнених положень досвіду старших поколінь моряків у створенні наукової системи розвитку флотського патріотизму Військово-Морських Сил України. Історичні уроки дозволяють командуванню в проведенні роботи з патріотичного виховання обійти помилки минулого.

Матеріали дисертації можуть бути використані в процесі викладання історії Вітчизни, історії українського війська, психології, соціології та інших предметів у вищих учбових закладах, в роботі по військово-патріотичному вихованню молоді.

Практичне впровадження наукових розробок дисертації здійснюється в Севастопольському військово-морському інституті в процесі викладання учбових дисциплін, а також у роботі командирів, де реалізуються положення запропонованої автором концепції патріотичного виховання особового складу Військово-Морських Сил України.

Структура дисертації обумовлена поставленими цілями і завданнями. В основу її побудови покладено проблемно-хронологічний принцип. Робота складається із вступу, трьох частин, заключення, списку використаних джерел і літератури, додатку.

II. Основний зміст дисертації

У **вступі** обґрунтовується загальна характеристика дисертаційної роботи, актуальність, наукова і практична цінність теми дослідження, визначаються мета, завдання, об'єкт та предмет дисертації, розкривається ступінь опрацювання проблеми у вітчизняній і зарубіжній історіографії, розкривається наукова новизна і практичне значення реалізації роботи, аналізуються документи та література, що були використані в науковій праці.

Частина перша. «Флотський патріотизм і його вияви в умовах громадянської війни» складається із двох розділів. В першому розділі досліджуються суспільно-політичні процеси, які відбулися на флоті після жовтневих подій 1917 р., їх пагубний вплив на патріотизм моряків. Як видно з аналізу, руйнівні процеси на флоті післяжовтневого (1917 — 1918) періоду були наслідком політики більшовицького уряду, ворогуючих між собою партій, рухів, які виходили із класових і націоналістичних позицій. Вони були породжені некомпетентністю в управлінні флотом, аморальністю з відношення до людей інших соціальних прошарків, класів; відмовою від флотських традицій, які склались сторіччями, від звичаїв; ігноруванням можливостей культурних, духовних цінностей; багатопартійністю, яка вела до стихійності служби моряків; міжнаціональними конфліктами серед особового складу кораблів і військових частин; протиріччями зовнішньої політики, яка безпосередньо торкалася флоту; прагненням інших держав скористуватися слабкістю нашої Вітчизни.

Із дослідження зрозуміло, в результаті боротьби політичних сил вітчизняний флот, його особовий склад до літа 1918 р. опинився в стані глибокої кризи патріотизму. За змістом криза характеризувалася такими ознаками:

— військові моряки залишились практично без Вітчизни в його попередньому розумінні, тому що Російська імперія розвалилася;

— особовий склад флоту, в результаті розриву зв'язків, за якими здійснювалась реалізація різноманітних їх потреб, почав переживати духовний і матеріальний голод;

— у пошуках шляхів виживання серед матросів, офіцерів, адміралів відбувся розкол на ворожі групування;

— протиріччя між військовими моряками загострились до такої міри, що переросли в стихійні сутички, братовбивства (як це було в грудні 1917 р. і лютому 1918 р. в Севастополі)¹;

— в результаті процесів, які відбулись на флоті, моряки не змогли виконати свій синівський обов'язок, відстояти рідні землі від навали інтервентів.

Суспільні і політичні процеси були настільки сильними, що зруйнували патріотизм, який формувався сторіччями, патріотизм, який був життєвою силою притягування військових моряків до Батьківщини, цементував єдність флоту. Але і він не витримав випробувань гострої політичної, національної боротьби за владу, власність і опинився в глибокій кризі.

¹ Архив русской революции. — Т. 18 — С. 106 — 107; Морской сборник, издаваемый в Бизерте. — 1922. — № 4. — С. 32—35; Морской журнал, издаваемый в Праге. — 1928. — № 12. — С. 7.

У другому розділі досліджуються основні шляхи, форми, методи діяльності ворогуючих сил з реалізації можливостей патріотизму військових моряків у ході громадянської війни. В умовах братовбивства, політичні, військові сили, відчуваючи життєві можливості патріотизму, намагалися знайти своїм діям виправдання перед народом. Вони здійснили цілий ряд заходів патріотичного характеру і таким чином прагнули привернути співвітчизників (військових моряків) на свій бік боротьби. Суть даних мір зводилась до слідуєчого: звернення до моряків від імені Батьківщини. Під прикриттям виконання сінівського обов'язку у захисті Вітчизни, організовувались мобілізації в армії, флоту і флотилії; з патріотичних позицій проводилась ідеологічна обробка їх особового складу; здійснювалось деяке піклування про задоволення матеріальних потреб і т. ін. Вказані та інші міри носили патріотичне забарвлення і були розраховані на втягування моряків у війну.

Всі ці і інші сили, як видно з дослідження, виступали від певних класів, соціальних груп, держав, зацікавлених у захопленні влади, вітчизняної спадщини. Через те переслідувані ними цілі, з одного боку, були ніби зв'язані з Вітчизною, з другого ж — вели до його руйнування, до кровопролиття співвітчизників (військових моряків). Жорстока братовбивча війна принесла тяжкі втрати. Вартість загиблого вітчизняного судового складу за громадянську війну (1918 — 1920 рр.) склала 514 764 609 карбованців золотом.¹

ДНБ ім. В. Стефанива
АН України

1 ЦГА ВМФ Ф. р. — 1. Оп. 3. Д. 1681. Л. 1 — 5,7.

Жертвами війни стали тисячі військових моряків. Тільки на трьох есмінцях «Гавриил», «Константин» і «Свобода», затонувших 21 жовтня 1919 р., загинуло 484 чоловіки.¹ Загиблі військові моряки були тяжкою втратою для Батьківщини.

Саме політика класового підходу, шлях рішення проблем одних соціальних прошарків населення за рахунок інших привів до розмежування співгромадян Вітчизни, його флоту на ворожі групування, до братовбивства, до великої трагедії.

Частина друга. «Формування патріотизму особового складу флоту в міжвоєнний період 1921 — 1941 років» складається із трьох розділів. В них досліджуються особливості формування патріотизму моряків, які, безумовно, залежали від політики, що здійснювалась Радянською державою після громадянської війни. Головною рисою даної політики, як видно з досліджування, є те, що вона в своїй основі виходила з класових позицій і суперечила самій природі розвитку Вітчизни, яка потребувала не руйнування, а укріплення соціального, кровного споріднення громадян (воєнних моряків).

Протириччя, які виникали, залишили глибокий слід на долях особового складу флоту, формуванні його патріотизму.

По-перше, вже в лютому-березні 1921 р. політика класового підходу наштовхнулася на виступ патріотично-настроєних моряків Кронштадту за демократизацію Рад робітничих і селянських депутатів, проти всякого диктату, в тому числі, і більшовицького. Однак патріотичній настрої, надії моряків-балтійців були потоплені Радянською владою в крові.

По-друге, воєнні моряки, будучи патріотами флоту, розверли після громадянської війни справжній похід за відродження

1 ЦГА ВМФ. Ф. р-1. Оп. 3. Д. 431. л. 1.

вітчизняного ВМФ. Однак і в цій справі вони зустріли непорозуміння, протидію з боку окремих відомих керівників Комуністичної партії, які вважали, що флот Радянській країні не потрібен. До честі моряків, особливо старших поколінь, які залишилися за велінням серця, патріотичного почуття на флотській службі, вітчизняний ВМФ був врятований і відроджений.

П о т р е т е, особливістю формування патріотизму в двадцять роки було і те, що Комуністичною партією був взятий курс на перебудову виховної системи моряків в світлі ідей світової пролетарської революції. Даний шлях вів до ігнорування першоснови родинних зв'язків в житті моряків, виконання ними батьківського і синівського обов'язку. Він нав'язував пріоритет інтернаціональних над патріотичними почуттями (патріотизм підлягав забуттю). Тим самим порушувався природній хід розвитку, коли б природньо, шляхом гармонійного поєднання, виходячи з потреб, здійснювався процес формування родинних зв'язків у взаємовідносинах між моряками вітчизняного флоту, співвітчизниками і громадянами інших держав, фактично відбувся розрив життєво-важливих зв'язків між моряками і сім'ями, рідним, природнім середовищем, між флотом і Вітчизною. Це привело до перебоїв в реалізації матеріальних і духовних потреб особового складу, породило протиір'ччя.

П о ч е т в е р т е, в двадцять роки перебудові патріотизму моряків у відповідності вимог політики класового підходу протидіяв достатньо сильно голос альтернативності з боку непролетарських прошарків населення, які були у минулому офіцери і адмірали, що перейшли на службу у Червоний флот. Вони

прагнули втілити в життя флоту традиції, форми і методи навчання флотської служби, випробувані старшими поколіннями моряків. Так, не дивлячись на протиріччя, окремі патріотичні ідеали втілювались в життя і діяльність радянських військових моряків.

По - п'я т е, до кінця двадцятих — першої половини тридцятих років радянськими органами влади, військово-морським командуванням посилено приймалися міри з політизації флоту в цілях привиття особовому складу вірності Комуністичній партії, пролетарській державі. Це було викликано нежиттєвістю класової політики, яка здійснювалася і яка привела до загострення протиріч, виникненню небезпеки нових соціально-політичних потрясінь держави, флоту. Такий підхід передбачав, не міняючи стратегічного курсу політики, добитися скасування протиріч, закріпити хитку вірність моряків партії, державі

В дисертації відмічається, що на деякий час загострення соціально-політичних протиріч спало. Проте причини їх породження не були ліквідовані. Вони знаходилися в самому політичному курсі партії, де патріотизм показувався в спотвореному вигляді, що змушувало командно-політичний склад флоту скривати правду, переслідувати вільнодумство військових моряків. У той же час в житті відбувалися справжні парадокси: на зборах говорилося про братство моряків, єдність морської сім'ї, а на справді влаштовувались гоніння на «чужих» Радянській владі елементів, чим штучно викликалось підозріння відносин у військових колективах, створювались передумови до їх розколу; в рішеннях партійних з'їздів, конференцій, пленумів, зборів більшовики закликали до міждержавного миру і згоди, тут же говорили про необхідність проведення світової соціалістичної революції. Політична двозначність

відображалась і на відкритості взаємовідносин людей у суспільстві, на флоті. Так, у сім'ї існувала одна правда (до речі, найбільш об'єктивна), в курильні — друга, на зборах — третя, на політзаняттях — четверта і т. ін. Сам шлях класової політики партії штовхав військових моряків до нечесності, покриття брехні.

По-шосте, до другої половини тридцятих років на флоті, в країні, в світі склалася скрутна ситуація, яка обумовила необхідність прямого звертання до патріотизму моряків. До цього періоду загострились соціально-політичні протиріччя у країні, виросла загроза втягування СРСР у світову війну. Виходячи із даної ситуації, Радянський уряд, Комуністична партія змушені змінити політичну орієнтацію в бік патріотичних ідеалів, поступово відходячи від ілюзій пролетарського інтернаціоналізму. Проте зміни у відношенні патріотизму у передвоєнний період мали, в цілому, декларативний характер, і належного значення не відіграли в укріпленні бойової сили держави, бойової готовності флоту. Такі були особливості формування і прояву патріотизму моряків у міжвоєнний період. Вони говорять про протиріччя як показник ухилу державного курсу в бік від природнього шляху розвитку Вітчизни. Вони свідчать про перекоси, деформації, які внесені політикою класового підходу в душі, патріотичні почуття особового складу флоту. Вони, у деякій мірі, є поясненням невдач з виконання моряками патріотичного обов'язку на початковому етапі Великої Вітчизняної війни.

Частина третя. «Патріотизм військових моряків в період Великої Вітчизняної війни» складається з двох розділів. У першому розділі розглядається трагізм початку війни, який послужив безпосередньо фактором усвідомлення і виконання військовими мо-

ряками патріотичного обов'язку. Трагедія Великої Вітчизняної війни жорстоко випробувала флотський патріотизм моряків, який формувався у міжвоєнний період під впливом класової політики. Результати випробувань були негативними. У перших же боях виявилися деформації патріотизму. В результаті бойові дії моряків, з одного боку, мали самовідданий характер, з другого — вони супроводжувалися промахами, грубими помилками командного складу, мали місце нерішучість, непогодження, розгубленість, боягузтво та інші явища, що свідчили про неповну готовність особового складу флоту до виконання свого патріотичного обов'язку.

В дисертації визначається, що тільки смертельна загроза, яка нависла над Вітчизною, важкі переживання у зв'язку з нею, побудили співвітчизників, військових моряків до усвідомлення свого патріотичного обов'язку перед сім'єю, рідними, близькими. Знаходячись у пошуках шляхів виходу із скрутного становища, в якому вони опинилися, була виконана перебудова життя та діяльності органів влади, командно-політичного складу, всіх співвітчизників у співвідношенні патріотичним ідеалам з захисту Батьківщини від фашистських окупантів. Заходи перебудовного характеру стосувалися не тільки внутрішньої, але й зовнішньої політики, в реалізації якої брали безпосередньо участь і військові моряки.

Здійснення рішучих дій з перебудови взаємовідносин на всіх рівнях життя співвітчизників, в тому числі, і в підвищенні їх відповідальності (карної, дисциплінарної, партійної) за виконання свого батьківського, синівського обов'язку закріпило у моряків надію, віру в перемогу та мобілізувало їх на подвиги, самовіддану боротьбу.

У другому розділі третьої частини дисертації досліджуються особливості виховання і виявлення патріотизму особового складу

ВМФ в умовах наступальних дій радянських військ. Бо у перехідний період від стратегічної оборони до наступу постало ціле коло проблем, що були пов'язані з новизною задач, недосвідченістю дій командного складу в таких умовах, помилками, людськими жертвами, розладами психіки бійців та ін. Все це породжувало сумніви, зневіру в сили, знижувало готовність моряків до виконання синівського обов'язку по звільненню Батьківщини від ворожої окупації.

Виходячи із ситуації, яка склалася, і будувалася робота з патріотичного виховання особового складу флоту. Її зміст полягав передусім у прищеплюванні морякам ненависті до фашистів, спираючись при цьому на любов до Вітчизни, рідних і близьких; виявленні турботи про сім'ї військовослужбовців; зверненні до почуттів національної гордості бійців; піднесенні особи І. В. Сталіна в ранг «міжнародного вождя» — «батька народів»; популяризації у бойовій практиці досвіду історії, флотських традицій; посиленні репресивних заходів; перегляду зовнішньополітичних орієнтирів у справі виховання патріотизму і т. ін.

В дисертації підкреслюється, що заходи, прийняті партійно-радянськими органами, командуванням ВМФ, зіграли певну роль в усвідомленні та виконанні моряками патріотичного обов'язку перед Вітчизною та відбилися на їх бойовій роботі. Так, 400 тисяч матросів, старшин, офіцерів пішло воювати на сухопутні фронти, силами флоту було висаджено більше 100 оперативних тактичних десантів.¹ Моряки брали участь в обороні приморських міст,

1 Великая Отечественная война 1941 — 1945: Энциклопедия. — М.: Сов. энциклопедия, 1985. — С. 156.

вели бойові дії на морських комунікаціях, вирішували інші життєвозначимі задачі.

Тільки втрати військово-морського і торгівельного флотів Німеччини та її союзників у Великій Вітчизняній війні від ударів сил Військово-Морського Флоту СРСР склали: 1245 бойових кораблів і допоміжних суден, 1307 — транспортних суден загальним тоннажем—3149000 тонн.¹ Подвиги та героїзм моряків були відмічені Вітчизною нагородами. 350 тисяч чоловік особового складу флоту удостоєно орденів і медалей, більш ніж 500 морякам присвоєно звання Героя Радянського Союзу, а 7 удостоєні цього звання двічі (В. Н. Леонов, А. Є. Мазуренко, В. І. Раков, Б. Ф. Сафонов, Н. Г. Степанян, Н. В. Челноков, А. О. Шабалін). Більш ніж 100 морським з'єднанням, кораблям, полкам, окремим авіаційним ескадрильям присвоєні почесні назви міст, регіонів, звільнюючи які вони відзначились.² Так Батьківщина відмітила заслуги моряків у боротьбі з окупантами. Бойовий шлях їх до перемоги був надзвичайно складним, в основному, трагічним. Лише любов і відданість Вітчизні, своєму народові допомогли військовим морякам витримати випробування війною і перемогти ворога.

Заключення.

В результаті проведеного дослідження автором зроблені певні узагальнення, підведені підсумки дисертаційної роботи. Крім того, у закінченні визначені історичні уроки, етапи, ряд закономірнос-

1 Боевой путь Советского Военно-Морского Флота. — С. 556.

2 Герои Советского Союза Военно-Морского Флота. — М.: Воениздат, 1977. — С. 8 — 543; На октябрьской вахте: Сборник научных трудов сотрудников ЦВММ. — Л.: ЦВММ, 1987. — С. 135 — 171.

тей формування і виявлення флотського патріотизму в період з 1917 по 1945 роки.

Виходячи з результатів досліджуваної проблеми, орієнтуючись на останні досягнення історичної науки, автор вважає, що розповідженні у навчальній, довідковій літературі визначення патріотизму як «любові і відданості Вітчизні»¹ не розкриває його суттєвої сторони, а говорить про подану категорію лише на рівні явища. Цим дається привід до поверхневих суджень про патріотизм.

Не претендуючи на істину в останньому варіанті, автор в результаті наукового аналізу дійшов до такого визначення: патріотизм — соціально-історична категорія, що характеризує незвичайний духовний стан людей (військових моряків), який формується в процесі взаємовідносин їх з Вітчизною на ґрунті виконання батьківського та синівського обов'язку і знаходить свій прояв у взаємній любові та відданості. Це визначення дозволяє побачити існуючі в Батьківщині жеттевозначимі причиннонаслідкові зв'язки (виконання батьківського та синівського обов'язку), що пройняті почуттями взаємної любові та відданості, за якими іде процес реалізації духовних, матеріальних потреб людини та його рідного соціального, природного середовища.

Враховуючи закономірності, історичні уроки формування патріотизму, виходячи з особливостей, потреб розвитку Вітчизни на сучасному етапі, дисертант висовує комплекс пропозицій, рекомендацій у плані розробки концепції патріотичного виховання особового складу Військово-Морських Сил України.

1 Краткий политический словарь. — М.: Политиздат, 1980. — С. 311; Философский энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1983. — С. 484.

Мета патріотичного виховання, як вважає автор, полягає в допомозі військовим морякам відчутти, усвідомити необхідність виконання батьківського, синівського обов'язку і на цій основі будувати свою діяльність у захисті Батьківщини.

На думку автора, концепція патріотичного виховання особового складу ВМС України повинна включати в себе такі чотири вузлові положення:

П е р ш е. Головним організатором патріотичного виховання на флоті є командир. Він виступає посередником між державою та особовим складом, його довіреною особою під час виконання батьківського обов'язку, який виражається у турботі про реалізацію духовних і матеріальних потреб своїх підлеглих.

Д р у г е. Теоретичні основи, які командирі необхідно знати, займаючись проблемами патріотизму. Спрямованість дій командира повинна будуватися в плані загальних законів розвитку природи, вимог принципів (у т. ч. і принципу патріотизму), положень конституції держави, законів, декретів, наказів та ін. Саме в такій послідовності командирі необхідно опанувати науково-методологічними основами роботи з патріотичного виховання підлеглих.

Т р е т ь е. Практичні заходи командира з патріотичного виховання військових моряків. Успішна їх реалізація можлива лише при умові дотримання командиром наступних вимог: здійснення своєї діяльності у дотриманні вимог наукової методології; спрямованість батьківського обов'язку повинна відповідати логіці розвитку природи (людина, сім'я, флот, держава, співдружність держав, природа); метою всіх заходів є допомога морякам відчутти, усвідомити роль і необхідність виконання синівського обов'язку перед Вітчизною; постійно відчувати реакцію підлеглих на вжиті

заходи, в залежності від неї будувати свою діяльність; особистий приклад командира в виконанні патріотичного обов'язку. Такі основні вимоги, які необхідно враховувати командирові в процесі практики патріотичного виховання військових моряків.

Ч е т в е р т е. Діяльність особового складу ВМС по виконанню синівського обов'язку по захисту Батьківщини. Саме життя, конкретна практична діяльність підлеглого складу є критерієм ефективності роботи командира з патріотичного виховання.

На захист виносяться такі положення:

— радянська політика, яка здійснювалась на ґрунті класового підходу, суперечила ідеалам патріотизму. Якщо патріотизм виражав взаємну любов, відданість громадян (військових моряків) Батьківщині, взаєморозуміння, співпрацю, довіря з народами інших держав, то політика класового підходу штовхала флот, Вітчизну, інші країни до розколу на «своїх» і «ворогів», замість любові сіяла ненависть, смерть;

— Вітчизна за допомогою своєї командно-адміністративної системи не завжди задовільно виконувала батьківський обов'язок з реалізації духовних і матеріальних потреб особового складу флоту. Так, негативний відбиток на особистостях військових моряків залишила класова політика диктату, насилля, півправди в 20 — 30-ті роки. Як наслідок, це обернулося з початком війни для Батьківщини великою трагедією. Особовий склад флоту не зумів повністю виконати синівський обов'язок — захистити від фашистів країну. Психологія «шапкозакидання», вселена в душі моряків ідеологічною обробкою партійно-політичними органами, їх матеріально-технічна, бойова забезпеченість не витримали перших випробувань війни;

— смертельна загроза війни, її випробування обумовили перебудову життя, діяльність наших співвітчизників в світлі вимог патріотизму (виконання батьківського та синівського обов'язку, любов і відданість Батьківщині). Такий підхід посилив патріотизм військових моряків;

— флотський патріотизм є незвичайний духовний стан моряків, який формується в процесі взаємовідносин їх з Вітчизною на ґрунті виконання батьківського та синівського обов'язку і знаходить свій прояв у взаємній любові та відданості. Його основні ознаки сконцентровані в державній символіці, військово-морській атрибутиці, флотських ритуалах, традиціях, піснях, літературних виданнях, назвах кораблів, окремих їх вузлів, команд тощо;

— формування патріотизму військових моряків в розглядуемий період (1917 — 1945 рр.) здійснювалось в відповідності з такими закономірностями: реалізація духовних і матеріальних потреб є життєвою необхідністю; віра, прихильність до Вітчизни — результат реалізації духовних і матеріальних потреб; залежність виконання синівського обов'язку від турбот Вітчизни; невиконання батьківського і синівського обов'язку — шлях до духовного і матеріального голодування; звертання до Батьківщини в скрутних умовах життя; спонукування до усвідомлення та виконання патріотичного обов'язку є переживання труднощів в справі реалізації духовних і матеріальних потреб та ін.

— формування флотського патріотизму (в зазначенній темою дослідження час) мало певні особливості, які послужили ґрунтом для визначення такої періодизації: 1). Криза патріотизму (1917 — 1920 рр.); 2). Формування патріотизму в умовах політики забуття і повернення до нього (1921 — 1941 рр.); 3). Ус-

відомлення життєвої сили патріотизму і його прояв в роки Великої Вітчизняної війни (1941 — 1945 рр.);

— основні положення концепції патріотичного виховання військових моряків ВМС України. В ній виховання подається не як запрограмована ідеологічна обробка особового складу флоту, а як надання морякам необхідної допомоги з приводу того, щоб вони могли краще відчувати, усвідомлювати життєве значення виконання батьківського та синівського обов'язку і на ґрунті патріотизму будувати свою діяльність.

Апробація дисертації. Дисертаційне дослідження обговорювалось на засіданні Вченої Ради Севастопольського військово-морського інституту, а також на засіданнях кафедри новітньої історії України Київського університету ім. Тараса Шевченка і кафедри українознавства Севастопольського військово-морського інституту. Основні теоретичні положення та практичні висновки дисертації викладалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українознавство та гуманізація освіти» (Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, травень 1993 р.) та на міжнародній науковій конференції «Українознавство у будівництві держави» (Інститут українознавства Київського університету ім. Тараса Шевченка, Київ, жовтень 1993 р.).

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Патриотизм военных моряков и отечественный флот в межвоенный период (1921 — июнь 1941 гг.) — Севастополь: Севастопольский ВМИ, 1993. — 5,5 п. л. (монография).

2. Патриотизм и отечественный Военно-Морской Флот. — Севастополь; Черноморское ВВМУ им. П. С. Нахимова, 1991. — 2,5 п. л.

3. Патриотизм и отечественный Военно-Морской Флот в годы гражданской войны (октябрь 1917 — 1920 гг.). — Севастополь: Черноморское ВВМУ им. П. С. Нахимова, 1992. — 3,25 п. л.

4. Испытания войной патриотизма моряков и меры по его укреплению в условиях стратегической обороны советских войск. — Севастополь: Севастопольский ВМИ, 1993. — 3,3 п. л.

5. Патриотизм военных моряков в ходе наступательных действий советских войск 1943 — 1945 гг. — Севастополь: Севастопольский ВМИ, 1993. — 3,0 п. л.

6. Рекомендации офицеру — выпускнику Севастопольского военно-морского института по патриотическому воспитанию личного состава ВМС Украины. — Севастополь: Севастопольский ВМИ, 1994. — 4 п. л.

7. Работа политорганов и партийных организаций по обеспечению боевых действий ВВС Черноморского флота в первый период Великой Отечественной войны. — Севастополь: Черноморское ВВМУ им. П. С. Нахимова, 1985. — 3,75 п. л.

8. Особенности работы командиров, политорганов и партийных организаций военно-воздушных сил Черноморского флота в ходе освобождения Крыма, советского северо-западного Причерноморья, Румынии и Болгарии. — Севастополь: Черноморское ВВМУ им. П. С. Нахимова, 1985. — 2,25 п. л.

9. Деятельность партии по укреплению Советских Вооруженных Сил (1926 — 1941 гг.). — Севастополь: Черноморское ВВМУ им. П. С. Нахимова, 1988. — 3,25 п. л.

10. Можливості українознавства у формуванні патріотизму військових моряків України /Українознавство і гуманізація освіти: Тез. доп. Всеукр. наук. — практ. конф.: У 4 ч. — Дніпропетровськ: вид-во ДДУ, 1993. — ч. 1. — С. 46 — 47.

11. Українознавство та його роль у підготовці офіцерів-патріотів ВМС України (Українознавство в розбудові держави. — К.: Вид-во Інституту українознавства Київського університету ім. Тараса Шевченка, 1994. — 0,4 д. а.

12. Пути развития патриотизма военных моряков в условиях наступательных действий советских войск 1943 — 1945 гг. / Сидорук Д. Г.; Севастопольский ВМИ. — Севастополь, 1993. — 50 с. — Библиогр.: 12 назв. — Рус. — Деп. в ГНТБ Украины.

13. Коммунистическая партия в годы гражданской войны //Флаг Родины. — 1987. — 22 июля. — 0,4 п. л.

14. Комсомол в годы гражданской войны //Флаг Родины. — 1988. — 28 сентября. — 0,4 п. л.

Sidoruk D. G. Raising of the Navy Sailors Patriotism in the Soviet Navy: Theory and Practice (1917—1945).

Thesis for the degree of Doctor of History, Speciality 07.00.02 — The History of the Ukraine Kiev Taras Shevchenko University, Kiev, 1994.

The thesis deals with the state of performing their patriotic duty by the Navy sailors. The dependence of raising of the sailors feeling of patriotism on their spiritual and material needs is investigated. Characteristic features of raising patriotism in the Navy and it being displayed are determined. Experience is studied, historical lessons are extracted from it, principal propositions of the concept of patriotic upbringing of the Ukrainian Navy personnel are based on these lessons.

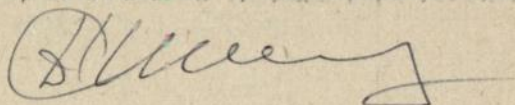
Сидорук Д. Г. Формирование патриотизма военных моряков советского флота: теория и практика (1917 — 1945 гг.).

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.02 — История Украины, Киевский университет им. Тараса Шевченко, Киев, 1994.

В рукописи диссертации исследуется состояние выполнения военными моряками патриотического долга. Устанавливается зависимость формирования патриотизма моряков от реализации их духовных и материальных потребностей. Определяются закономерности формирования и проявления флотского патриотизма. Изучается опыт, извлекаются из него исторические уроки, на основе которых дается обоснование положений концепции патриотического воспитания личного состава Военно-Морских Сил Украины.

Ключові слова:

Вітчизна, патріотизм, батьківський та синівський обов'язок військових моряків.

Сдано в набор 10.10.94. Подписано в печать 9.11.94.
Формат бумаги 60×84¹/₁₆. Объем 2 п. л.
Зак. 381. Изд. № 35.

Типография Севастопольского военно-морского института

454910

AB 31.294

AB 31.294